

dialektų, nebūtinai kilęs iš vienybės periodo... visada reikia atsižvelgti į paralelios ir savarankiškos raidos galimybę³⁴. Įdomu yra tai, kad niekam iki šiol nėra pasisekę nurodyti to vidinio impulso, kuris būtų sukėles vienaskaitos ir daugiskaitos 3 a. formų neutralizaciją baltų kalbose. Tai įtikinamai parodo ir Chr. Stangas (411 p. ir t.), nors jis pats manytų, kad tą neutralizaciją galėjo sukelti *yra* vartojimas vienaskaitos ir daugiskaitos reikšmėmis. Matyt, dabar reikia grįžti prie beveik prieš septyniasdešimt metų pareikštos minties, kad baltų veiksmažodžio 3 a. forma gali būti grynas kamienas³⁵ ir, vadinasi, vienoda vienaskaitos ir daugiskaitos 3 a. forma yra archaizmas, o ne naujadaras. Pastaruoju metu panašią mintį plačiai yra argumentavęs V. N. Toporovas³⁶. Galima būtų pridurti, kad lietuvių rytų aukštaičių tarmėse iki šiol pasitaiko tokių 3 a. formos vartojimo atvejų, kai ji žymi tik veiksmo pavadinimą (kitose tarmėse tokiais atvejais yra vartojama bendratis), plg. *nėra kada važiuoja, nebus kada eina* ir pan. Matyt, toks 3 a. formos vartojimas rytų aukštaičių tarmėse yra reliktinis.

Čia pareikštos kelios mintys daugeliu atvejų yra atsiradę dėl to, kad jas iškėlė Chr. Stangas. Nebūtų šios knygos, nebūtų ir šių minčių. Chr. Stango veikalas toks įdomus ir toks turiningas, kad matyt, jis ilgą laiką bus ir baltų kalbų lyginamosios-istorinės gramatikos vadovas, ir naujų minčių ne tik baltų kalbotyroje, bet ir indoeuropeistikoje šaltinis.

J. Kazlauskas

Z. Zinkevičius, **Lietuvių dialektologija**. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais), Leidykla „Mintis“, Vilnius, 1966, 542 p.

Z. Zinkevičiaus knyga „Lietuvių dialektologija“ – neabejotinai yra reikšminga baltų kalbotyrai.

Be pratarmės (p. 3–8) ir įvado (p. 11–31), kuriame trumpai dėstoma darbe vartojama tarmių klasifikacija ir panagrinėjami tokie klausimai, kaip literatūrinės kalbos įtaka tarmėms, tarmių sąveika, pakraščių ir salų tarmių ypatybės, jų santykiai su kaimyninėmis kalbomis ir nykimas, knyga susideda iš dviejų stambių dalių – „Fonetikos“ (p. 32–199) ir „Morfologijos“ (p. 200–441). Be to, knygoje įdėti 75 žemėlapiai (p. 445–520). Vienas iš jų (Nr. 1) skirtas knygoje vartojamai tarmių klasifikacijai, vienas (Nr. 75) – morfologijai, o visi kiti – fonetikai. Taigi knygą pagrįstai galima vadinti ne tik „lyginamąja tarmių fonetika ir morfologija“, kaip nurodyta jos paantraštėje, bet ir „mažuoju lietuvių kalbos tarmių fonetikos atlasu“. Veikalo pabaigoje pridėdami du sąrašai: vietų, iš kur imta tarmių duomenų (p. 521–530), ir santrumpų (p. 530–536). Juose nurodomi medžiagos pateikėjai bei šaltiniai ir cituojamoji teorinė literatūra.

Knygos turinį iš esmės sudaro gausūs, paties autoriaus ar patikimų informatorių gerai patikrinti ir kruopščiai užfiksuoti tarmių duomenys. Tais duomenimis pirmiausia norima praturtinti lituanistikos, baltistikos ir apskritai lyginamosios kalbotyros faktinę bazę, o ne įrodyti kokias istorines ar tipologines hipotezes. Kad svarbiausias knygos uždavinys yra būtent toks, aiškiai rodo tai, kad joje palyginti nedaug vietos teskiriama net tokiai svarbiai dialektologijos problemai, kaip tarmių klasifikacija, o ankstesnių tarmių tyrinėjimų apžvalgos ir kritinio jų įvertinimo beveik visai

³⁴ А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва, 1938, 439.

³⁵ H. Jacobi, *Compositum und Nebensatz*, Bonn, 1897, t. 61; panašiai galvojo ir T. Zybsas bei E. Bernekeris, žr. Th. Siebs, *Die sogenannten subjektlosen Sätze*, KZ XLIII (1910), 270.

³⁶ В. Н. Топоров, К вопросу об эволюции славянского и балтийского глагола, ВСЯ, V, 1961, 62; О некоторых архаизмах в системе балтийского глагола, IJSLP, V, 1962, 47 t.

nėra¹. Ir naujesnioji tarmių klasifikacija² čia pasirenkama ne todėl, kad senoji visai neišlaikytų kritikos (tokios kritikos knygoje beveik ir nėra) ar prieštarautų kokiems teoriniams autoriaus principams, o tiesiog todėl, kad ji padeda paprasčiau nusakyti įvairių tarminių reiškinių paplitimą. Tam uždaviniui vykusiai pasirinkta ir dėstymo forma: lyginamoji tarmių gramatika, papildyta svarbesnių izofonų atlasu, leidžia gausius ir įvairius tarminus reiškinius aprašyti ir pateikti tiksliau ir kompaktiškiau, negu, sakysim, atskirų tarmių būrių apžvalga. Pagaliau tik turint galvoje tą svarbiausią uždavinį, galima paaiškinti, kodėl beveik visi tarmių duomenys traktuojami kaip tam tikrų bendrinės kalbos reiškinių atitikmenys, o tarmių garsų artikuliacinės ir audityvinės (akustinės) ypatybės aprašomos tik tiek, kiek tie garsai skiriasi nuo panašių bendrinių garsų. Toks medžiagos pateikimas, nors griežtos teorijos požiūriu atrodo kiek įtartinas³, knygoje visai pateisinamas, nes leidžia paprasčiau aprašyti įvairius tarmių reiškinius ir pateikti juos skaitytojui. Tiesa, autorius nėra visai nuoseklus: vietomis knygoje operuojama ne bendrinės kalbos, o prabaltų sistemos elementais, iš sinchroninio faktų gretinimo pereinama į jų raidos aprašymą (plg. tokius terminus, kaip „akūto ir cirkumflekso kilmės priegaidės“ [p. 33 tt.], „dvibalsių dėmenų ilginimas“ [p. 108 tt.], „oksitonai“ ir „baritonai“⁴ [pvz., p. 117] ir kt.), bet tokie nukrypimai nėra labai dažni. Sistemingo gretinimo su bendrine kalba (ar baltų prokalbe) atsisakyta tik ten, kur turėta palyginti nedaug duomenų (pvz., „Prieveiksmių“, „Jaustukų ir ištiktukų“ ir kt. skyriuose) arba kur pats nagrinėjamas objektas darė gretinimą nereikalingą (pvz., „Prielinksnių skyriuje“).

Knygoje suregistruoti iš esmės visi svarbiausi tarmių garsų ir kaitybos morfemų tipai, nurodytas jų paplitimas ir ryšiai su atitinkamais bendrinės kalbos elementais. Gana dažnai nušviečiama ir jų raida. Kokių nors didesnių faktinių netikslumų, nepakankamai pagrįstų tvirtinimų, sunkiai išvengiamų tokios didelės apimties darbuose, šioje knygoje nėra daug⁵. Kiek dažniau ne visai tiksliai nusakomas atskirų reiškinių paplitimas. Pavyzdžiui, *a*, *e* neilginimo *kātei*, *pēlei* tipo lytyse ribą (žemėlapis Nr. 5) reikėtų atitraukti į vakarus nuo Papilės ir Klýkolių (ten sakoma *kātē*, *pēlē*), *-ai*, *-ei*

¹ Ar tokia apžvalga būtina reikalinga, sunku pasakyti, bet, skaitant knygą, susidaro įspūdis, kad platesnė tarmių tyrinėjimo ir klasifikacijos istorijos apžvalga mažai tepadėtų spręsti pagrindinį knygos uždavinį – pateikti kuo daugiau tarminės medžiagos.

² Plačiau ji išdėstyta straipsnyje „Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos“ (žr. Kalbotyra, XIV, 1966, 139 – 148).

³ Ypač todėl, kad dažnokai operuojama ne bendriniais garsais, o raidėmis (plg. tokius formulavimus: „nosinių *a*, *e*, *u*, *i* refleksai“ [p. 75 tt.], „daugelis siaurina *-e*“ [p. 76] ir kt.). Be to, taip pateikiant tarmių faktus, net pačiam autoriui nelengva atsispirti iliuzijai, jog tarmės esančios išriedėjusios iš bendrinės kalbos sistemos. Tai rodo, pavyzdžiui, tokie formulavimai, kaip „*l* kietinimas (rytinėse tarmėse)“ (p. 158 ir kt.) ir pan.: juk niekas nėra įrodęs, kad, prieš atsirandant pagrindinėms tarmėms, lietuviai yra turėję minkštuosius priebalsius prieš **e*, **ē*. Gal rytiečiai ir „dzūkai“ ne *l* sukietino, o **e*, **ē*, ėjusius po jo, anksti pavertė suužpakalėjusiais balsiais?

⁴ Pastarieji terminai (ir kitos detalės) rodo didelį autoriaus atsargumą ir tam tikrą skepticizmą naujausių baltistikos tyrinėjimų atžvilgiu. Kaip žinoma, J. Kurilovičiaus, V. Ilič-Svitičiaus ir J. Kazlauskas darbuose (žr. J. Kuryłowicz, L'accentuation des langues indo-européennes Cracow, 1958; В. Иллич-Свитыч, Именная акцентуация в балтийском и славянском, М., 1963; J. Kazlauskas, Dėl lietuvių kalbos vardažodžių kirčiavimo sistemos raidos, – Kalbotyra, VII, 1963, 171 – 181) yra, rodos, visai įtikinamai įrodyta, kad prabaltų vardažodžiai turėjo ne oksitonines ir baritonines, o mobiliąsias ir pastoviąsias paradigmas.

⁵ Aiškiai abejotina, pavyzdžiui, kad kur nors tarmėse (net emfazėje) būtų sakoma *už-sùk*, *už-šàlti* (p. 170), – bent taip tariant niekad nepasitaikė girdėti.

virtimo į *-ā, -ē* ribą perkelti į šiaurę nuo Tauragės (ten sakoma tik *vīrai, sakēi*)⁶, lk. *-q-, -e- ~ -on-, -en-* (žemėl. Nr. 49) – į šiaurę nuo Telšių, vietoj lk. *ē* po *t, d, k, g* ir kt. (žr. žemėlapi Nr. 42 ir p. 74 t.) *ie* tariamas ne tik kai kuriose „rytinių dzūkų“ šnektose – jis užfiksuotas ir netoli Léipalingio (Savanorių kaime). Pagaliau ir kitos izoglosos nėra visai tikslios: net nusakant labai svarbias ribas (pvz., kirčio atitraukimo, senosios ir naujosios klasifikacijos tarmių, *le, lē ~ la, lē* ir kt.), knygoje dažnokai nurodoma į žemėlapius, kurių vietovardžių tinklas gana retas (162 punktai, atstumas tarp jų vietomis yra 30 – 40 ir daugiau km). Autorius būtų daug geriau padaręs, jeigu knygoje rastume visai tiksliai užfiksuotas bent tas izoglosas, kurios šiuo metu jau yra gerai iširtos (pvz., bent kai kurias K. Jauniaus – A. Salio klasifikacijos tarmių ribas⁷). Visų izoglosų, žinoma, tiksliau nurodyti dar neįmanoma, kol nėra išėjęs „Lietuvių kalbos atlasas“⁸.

Labai apgalvoti ir gerai pagrįsti atrodo ir beveik visi apibendrinimai bei lyginamieji-istoriniai samprotavimai. Nelengva knygoje rasti puslapį, kur būtų šiaip teoretizuojama, – susidaro įspūdis, kad visur patys už save kalba faktai. Todėl daugelis šio veikalo išvadų atrodo tvirtos, įtikinamos. Net įžangoje, skirtoje bendriausiems tarmių egzistavimo ir raidos dalykams randame glaustą, bet labai turiningą lietuviškojo substrato reiškinių Lietuvos lenkų kalboje analizę, kurioje iš esmės įrodoma lietuvių dialektologijai ir visai lituanistikai labai svarbi tezė, jog tam tikrus išnykusių lietuvių tarmių fonetikos bruožus galima rekonstruoti iš tas tarmes išstūmusios kalbos ypatybių⁹. „Fonetikos“ ir „Morfologijos“ dalyse tokių turiningų vietų yra tiek daug, kad jas sunku ir išvardinti¹⁰. Iš „Fonetikos“ galima paminėti labai kompaktišką tarmių prozodinių reiškinių aprašymą ir ypač įdomų kirčio atitraukimo tik į balsinius skiemenis, būdingo tam tikrai rytiečių daliai, priešasčių aiškinimą (p. 48 tt.), tarptautinių žodžių ir skolinių fonetikos apžvalgą ir kt. Vykusiai patikslinama sąlyginio kirčio atitraukimo sąvoka (p. 37). Laikant sąlyginio kirčio atitraukimą iš trumposios galūnės į bet kokį tolesnį skiemenį, galima nustatyti griežtesnes kirčiavimo izofonas ir išvengti įvairių šimčių bei išlygų. „Morfologijoje“ išsiskiria vietininko formų (p. 200 – 203), dviskaitos (p. 203 – 206), įvardžiutinių būdvardžių (p. 277 – 292), atematinių veiksmažodžių liekanų (p. 344 – 352) apžvalgos. Visiško pritarimo ir dėmesio vertos tos vietos, kur autorius gražiai tęsia dar K. Būgos pradėtą darbą – šalina iš mokslo apyvartos įvairius neegzistuojančius ir niekad neegzistavusius, bet kalbininkų (ypač nelietuvių) neretai cituojamus ir aiškinamus „faktus“ (pvz., tokius, kaip *a*-kamienių daiktavardžių „kilmininkas be *-s*“ [p. 413, 62 išn.], „viešniškių“ lytys *ménung* „mėnuo“, *šūñg* „šuo“, [p. 257] ir daugybę kitų). Bendresnio pobūdžio ir konkrečiais tyrimais mažiau pagrįsti skyriai (pvz. didesnė „Įvado“ dalis, kirčio atitraukimo aiškinimas kuršių bei žiemgalių substratu ir dar ankstesnė finų tarmių įtaka ir t.t.) neatrodo tokie įtikinami, nekalbant jau apie tuos skyrius, kuriems neturėta užtektinai medžiagos ir preliminarinių tyrinėjimų. Būtų pageidautina, kad bent svarbesniašias savo

⁶ Tikslią *-ā, -ē ~ -ai, -ei* ribą žr. P. Jonikas, Pagramančio tarmė, Kaunas, 1939, 3 t. ir žemėlapi (p. 9).

⁷ Labai pageidautinas šioje knygoje būtų ir tos klasifikacijos žemėlapis, nes ja naudojamos beveik visuose mūsų dialektologijos darbuose. Tai buvo galima padaryti net nedidinant bendro žemėlapio skaičiaus: keli knygoje įdėti žemėlapiai vienas nuo kito skiriasi tik legendomis (Nr. 22 = Nr. 24 = Nr. 27 ir Nr. 21 = Nr. 23 = Nr. 26).

⁸ Žinoma, to „Atlaso“ medžiaga, sukaupta LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, autorius galėjo pasinaudoti. (Nepasinaudojimo motyvai, išdėstyti „Pratarmėje“ [p. 5], neatrodo visai įtikinami, nes, be atsakymų į programos klausimus, ten kaupiami ir tarmių tekstai bei magnetofono įrašai.)

⁹ Reikia tikėtis, kad šiuo klausimu autorius parašys platesnį darbą (bent straipsnį).

¹⁰ Knygoje nemaža morfologinių reiškinių aiškinama „Fonetikoje“ (žr., pavyzdžiui, p. 65, 68, 76 ir kt.).

istorinio-lyginamojo pobūdžio išvadas autorius išdėstyti ir plačiau argumentuotų atskiruose straipsniuose. Straipsnių prašyte prašosi ir kai kurių kitų kalbininkų hipotezių kritika: tokios kritinės pastabos, kokias randame knygoje, dažnai rodo ne tiek objektyvų tų hipotezių klaidingumą, kiek autoriaus netikėjamą jomis.

Detali visų šio didelio veikalo turinio ir struktūros kritinė analizė – ne atskiros recenzijos, o ištisos studijos ar bent recenzijų ciklo uždavinys. Todėl, nepretenduoju į visapusišką jo analizę ir nesileidžiant į detales, norėtu si sustoti kiek plačiau tik prie kelių svarbesnių dialektologijos klausimų, kurie kyla, skaitant šią knygą, ir nuo kurių vienokio ar kitokio išsprendimo gali kiek priklausyti tolesni mūsų dialektologiniai tyrinėjimai.

Krinta į akis tam tikri transkripcijos savotiškumai: kai kuriais atžvilgiais ji labai detalizuota (pvz., žymimas pozicinis priebalsių minkštumas, dvibalsių sandų ilgumas ir t. t.), o kitais atžvilgiais – aiškiai per mažai detali. Kaip žinoma, svarbiausias geros fonetinės transkripcijos principas yra jos ženklų vienareikšmiškumas: kiekvienas paprastas ar sudėtinis transkripcijos ženklas turi reikšti tik vieną kalbos garsą ir, priešingai, vienas garsas visada turi būti reiškiamas vienu ir tuo pačiu ženklu. Transkripcija, žinoma, gali būti detalesnė ar mažiau detali (t.y. gali fiksuoti daugiau ar mažiau kiekvieno garso variantų¹¹), bet skirtingus fonologinius elementus (t.y. garsus ar jų požymius, galinčius skirti vieną žodį [ar žodžio gramatinę formą] nuo kito) būtina fiksuoti skirtingais ženklais. Šių principų knygoje ne visur paisoma: kartais skirtingi fonologiniai elementai žymimi visai vienodai, o vienodi – skirtingai. Pavyzdžiui, pats autorius sako (p. 107), kad šiaurės žemaičių *ē*, *ō* = lk. *ē*, *ā* (pvz.: *sklēste* „sklęsti“, *grōšta* „gražta“) skiriasi nuo pailgėjusių *ē̄*, *ō̄* = lk. *i*, *ū* (pvz.: *sklēste* „sklisti“, *mōšta* „mušta“) kiek didesniu ilgumu ir kitokia kokybe, bet beveik visur jie žymimi vienodai. Tuo būdu tokie žodžiai, kaip *sklēste* ir *sklēste*, paverčiami homonimais, nors tarmėje jie gerai skiriami. Netikslu ir pailgėjusius šiaurės žemaičių dvibalsių pirmuosius sandus *i*, *u* žymėti ilgųjų balsių ženklais (pvz., tokiuose žodžiuose, kaip *stūms* „stums“, *trīns* „trins“, *kūmps* „kumpas“, *jūms* „jums“) – tie dvibalsiai mažesniu ilgumu ir įtempimu aiškiausiai skiriasi nuo ilgesnių ir įtemptesnių antrinių ilgųjų dvibalsių (pvz.: *krūms* „krūmas“, *rašīms* „rašymas“, *grīns* „grynas“) ir gali sudaryti su jais fonologinę opoziciją (plg. tokią paties autoriaus nurodytą [p. 109] minimaliąją porą, kaip *dūms* „dums, bėgs“ : *dūms* „dūmas“)¹². Didesnio žemaičių tarmės ploto skirtingai turėtų būti rašomi *ā*, *ē* = lk. *aī*, *eī* ir *a*, *e*, pailgėję dėl kirčio (p. 90, plg. pietinių šiaurės žemaičių *bāāa* „baido“ ir *bāda* „bado“). Ne tik tirkšliškių, bet ir visų kitų žemaičių pavyzdžiuose skirtingai žymėtinos buvusios akūtinės ir buvusios cirkumfleksinės trumposios galūnės (plg. *šārkā* „šarka“ : *šārka* „šarką“ – žr. šios recenzijos p. 141).

Pietų ir rytų aukštaičių pavyzdžiai knygoje rašomi taip, tarsi tose tarmėse visur būtų skiriamos ilgųjų balsių priegaidės (t. y. tarsi jose tokių bendrinės kalbos žodžių porų, kaip *rūgsta* : *rūksta*, *sulýsime* : *sulšsime*, *siūsime* : *siūšsime*, atitikmenys nebūtų homonimai), nors (net paties

¹¹ Pavyzdžiui, galima nežymėti dvibalsių sandų ilgumo, nes jis visada priklauso nuo priegaidžių.

¹² Pažymėtina, kad šiaurės žemaičių akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių pailgėjimas nėra vienodas (kaip teigiama p. 109): vienodose pozicijose cirkumfleksinių dvibalsių pirmasis sandas yra net daug ilgesnis, negu akūtinių (pastarųjų jie net trumpesni už „pusilgius“, o pirmųjų – beveik ilgi, plg. *gīns* „gins, saugos“ : *gīns* „vys“, *švēlp* „švepliuoja“ : *švēlp* „švilpia“). Matyt, todėl rytų ir pietų aukštaičiai, neturį specialaus dialektologinio pasirengimo, žemaičių telšiškių žodžius *gīns*, *švēlp*, *tēn*, „tina“ iš klausos dažniausiai kirčiuoja *giñs*, *švēlp*, *tiñ* (ar *teñ*), o *gīns*, *švēlp*, *tēn* „ten“ – *gīns* (ar *gins*), *švēlp*, *tēn* ar pan. Kartais netiksliai pažymimas sandų ilgumas ir aukštaičių pavyzdžiuose: pavyzdžiui, Surviliškio šnektos žodžių *lūkaiš*, *letūš* galiniai balsiai yra jei ne trumpi, tai bent pusilgiai, o ne ilgi, kaip žymima knygoje (p. 92).

autoriaus tvirtinimu žr. p. 33 tt.) jas beskiria tik atskiros pakraštinės tų tarmių šnektos¹³. Toks kirčiavimas fonologiniu požiūriu negali būti tikslus, o skaitytojui sudaro nereikalingų sunkumų: norėdamas tiksliau įsivaizduoti to ar kito rytiečių ar „dzūkų“ žodžio tarimą, jis turės visą laiką atsiminti, kur priegaidės skiriamos ir kur ne. Neišvengtų sunkumų tada nė dialektologai: jie negalėtų vienareikšmiškai užrašyti daugelio tų tarmių žodžių, nežinodami jų atitikmenų priegaidės skiriančiose tarmėse. Dažnai nė tokių atitikmenų žinojimas nepadėtų, nes tie patys žodžiai skirtingose tarmėse gali turėti skirtingas priegaides (plg. vns. gal. *mókinį* ir *mōkinį*, *šóvinį* ir *šóvinį*) arba priklausyti skirtingoms kirčiavimo paradigmoms. Kaip tada kirčiuoti tokius kirčio neatitraukiančių rytiečių žodžius, kaip *agūona*, *karōsas* (dgs. gal. *karōsus*), kur kirčiuotė yra pakitus dėl priegaidžių sutapimo – pagal pirmąją ar antrąją kirčiuotę? Kokią priegaidę žymėti trečiajame esamojo laiko asmenyje tokių „dzūkų“ ir rytų aukštaičių veiksmažodžių, kurių pirmasis ir antrasis asmuo kirčiuojamas galūnėje (pvz.: *plīštū*, *mil'ū*, *žīdi*, *klīsti*, žr. p. 47, 16 išn.)? Knygoje tokiais atvejais, atrodo, linkstama kirčiuoti pagal bendrinę kalbą¹⁴, bet toks sprendimas ne visada bus teisingas ir, be to, jis nepritaikomas žodžiams, kurių bendrinėje kalboje nėra. Turint visa tai galvoje, sunkoka suprasti, kodėl čia atsisakyta visai neblogos tradicijos – žymėti nediferencijuotą ilgųjų balsių kirtį „vidurinės priegaidės“ ženklų: motyvai, išskelti knygoje (p. 33, 9 išn.), nėra visai aiškūs¹⁵: toks žymėjimas daug mažiau klaidina skaitytoją, negu nesamų priegaidžių skyrimas. Panašiu transkripcijos netikslumu laikytinas ir *a* rašymas po daugelio tarmių minkštųjų priebalsių (ypač nekirčiuotuose skiemenyse, – pvz., lk. *gēria*, *kēlia* tipo žodžiuose) – tuo labiau, kad knygoje apie jo sutapimą su *e* kalbama (pvz., p. 51)¹⁶ ir tuo sutapimu net aiškinamas *e*-virimas į *a*-absoliutinėje žodžio pradžioje (p. 122)¹⁷.

Tarminiai duomenys knygoje fiksuojami ne tik fonetine transkripcija. Gana gausiai čia operuojama (net fonetikos skyriuose žr., pvz., p. 131–138, 194–198 ir kt.) į bendrinę kalbą atstatytomis tarminių žodžių lytimis. Toks medžiagos pateikimas palengvina spaustuvinių darbą, gal būt, ir padaro knygą prieinamesnę skaitytojams, menkliau susipažinusiems su lietuvių dialektologija, bet mokslo požiūriu vargu ar gali būti visai priimtinas. Juk ne visada iš atstatymo galima įsivaizduoti originalą: dažnokai vienam bendriniam garsui atliepia keli tarminiai ir atvirkščiai – keli bendriniai garsai – vienam kurios tarmės garsui. Pavyzdžiui, iš parašymo *apirācija*, *kalidoriūs*, *teliponas* (p. 379) galima įsivaizduoti dvejopas telšiškių formas – *apērācējē*, **kalēdiur'os*,

¹³ Prie tarmių, kuriose priegaidės yra sutapusios, atrodo, reikia priskirti ir nemažą „kapsų II“ plotą.

¹⁴ Pavyzdžiui, kirčiuojama *apibērē* (p. 129), visai nekreipiant dėmesio į kirčio vietą ir bendrąsias priegaides (rytiečiai sako ne *beṛti*, o *bērti*).

¹⁵ Galima vartoti ir kitokią ženklą, pvz., uteniškių ir pietų aukštaičių žodžius *šīēnas* ir *viēnas* rašyti *šiēnas*, *viēnas*, *'šienas*, *'vienas* ar dar kitaip. (Pastarasis žymėjimo būdas jau yra vartotas, žr. T. Buch, *Mundartliche Entpalatalisierungerscheinungen im Litauischen*, – *Acta Baltico-Slavica*, III, 1966, 33–36.)

¹⁶ Po minkštųjų priebalsių balsiai *a* (*ā*) ir *e* (*ē*) (resp. tokios poros, kaip *giliās* : *gilēs*, *gijā* : *gijē*, *gilia* : *gilē*) sutampa ir bendrinėje tartyje. Reikalavimas juos skirti (žr., pvz., Lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1965, 55 t.) neturi jokių šaknų gyvojoje kalboje.

¹⁷ Pirmą kartą ši hipotezė buvo iškelta ir gražiai pagrįsta autentiškais įvairių tarmių duomenimis VVU studentės lituanistės R. Venckutės pranešime, skaitytame VVU XVII SMD konferencijoje (tezes žr. rinkinyje *Вильнюсский Государственный университет им. В. Капсукаса. Тезисы докладов на XVII научной студенческой конференции*, Вильнюс, 1964, 131–132). Ta hipotezė plėtojama ir daugiau argumentuojama tos pačios autorės diplominiame darbe, esančiame VVU Lietuvių kalbos katedroje (rankraštis).

**telėpūons* ir **apiracejė* (net **apirācijė*), *kalidūor'os*, *telipūons*; atstatymas *tenais* (p. 402) suponuoją veikiau šiaurės žemaičių **tēnās*, negu *tēnās*, *meisą* (p. 403) – veikiau **mēisa*, negu iš tikrųjų egzistuojančią formą *mēsa*. Norint sužinoti tikrą tokių žodžių tarimą, neišvengiamai teks ieškotis papildomų informacijos šaltinių. Keistai atrodo įvairūs pusiau fonetiniai tarminių žodžių užrašymai tradiciniame bendrine rašyba, pvz.: *Vidzių*, *Liñtupio* (p. 25), *Váldzikų* (p. 26), *gyvėti*, *skįti*, *gyvėk*, *skįk* (p. 81), *pėščias*, *valščius* (p. 171), *mókytos* „mokytojas“, *gýs* „gyvas“ (p. 185), *sėdzyte* (p. 374), Palómenės šnektos *bitià* „bitė“ (p. 225) ir kt. Pasitaiko ir gana neaiškių atstatymų, plg. šiaurės žemaičių *by tik padirbtà* (p. 438) ir *pri dāktaro* (p. 420), atstatytus iš *bi tik pādērptà* ir *pri dāktara* arba *pryšų prýšais* iš *prišu prišás* (p. 402), bet iš *vicu vácás* atstatyta *vicų vācais*. Tokie nevienodumai, matyt, aiškintini tam tikrais etimologiniais autoriaus samprotavimais, taigi greičiausiai nėra visai be pagrindo, bet juk skaitytojui daug geriau būtų turėti prieš akis grynus faktus, o ne jų interpretacijas. Visus – tiek fonetikos, tiek morfologijos – pavyzdžius reikėtų fiksuoti tik fonetine transkripcija ypač todėl, kad morfologinius pakitimus dažnai lemia fonetiniai pakitimai (pvz., formų homonimija, atsiradus dėl reguliarios fonetinės galūnių raidos): pateikiant daugybę formų, atstatytų į bendrinę kalbą, tarsi užkertamas kelias kitiems ieškoti tarmių gramatikos kitimo vidinių priežasčių, remiantis šios knygos medžiaga. Nėra geras toks faktų fiksavimas ir metodiniu požiūriu, nes, pirma, jis stiprina labai žalingą mokslui prietarą, kad bendrinė kalba esanti tarytum koks tarmių etalonas ar prototipas, ir, antra, visur nuosekliai laikytis pagarsinio atstatymo neįmanoma. Pavyzdžiui, šiaurės žemaičių *bāsos*, *kārklus*, *pāršos* griežtai fonetiškai turėtų būti atstatomi *bāsus*, *kařklas*, *pařsus*, nes nuo K. Jauniaus laikų¹⁸ dialektologai tvirtina, kad jų galūnė esanti *u*-kamienė, bet čia paprastai nusižengiama fonetiniam principui ir atstatoma *bāsas*, *kařklas*, *pařsas*. Visai neaišku, kaip atstatyti tokias panevėžiškių ir širvintiškių formas, kaip *nėšum* „nešame“, *rāšem* „rašome“, kurios jokių būdu negalėjo atsirasti iš atstatytinų fiktyvių lyčių **nēšum*, **rāšaim*, arba tokias šiaurės žemaičių formas, kaip vns. kilm. *kūojės* „kojos“, vns. naud. *kūojė* „kojai“, vns. gal. *kūojė* „koją“, vns. įn. *kūojė* „koja“ ir pan., kurios, fonetiškai kintant nekirčiuotoms *o*-kamienėms galūnėms, yra sutapusios su *é*-kamienėmis (plg. *kārve* „karvė“, *kārves* „karvės“, *kārvė* „karvei“, *kārve* „karvė“, *kārvė* „karve“) ir tuo būdu sukėlusios visų likusių žodžio formų perėjimą į *é*-linksniavimą. Atstatę tas formas *o*-kamienes, sudarkytume dabar visai homogenišką žodžio paradigmą ir padarytume neaiškia morfologinio pakitimo priežastį, o atstatę *é*-kamienes, neteisingai atvaizduotume balsių kilmę, nes jie yra reguliarios nekirčiuotų *o*-kamienių galūnių raidos rezultatas. Visai be reikalo rytiečių skolinių pusilgiai diftongoidai *ie*, *uo* (pvz., Rimšės, Rōkiškio, Mielagėnų ir kt. šnektų *al'ėktrikas* „elektra“, *k^ušras* „choras“, *samag^ušnas* „naminė“) atstatomi su *iē*, *uō*, nors nuo tų garsų aiškiausiai skiriasi (jei ne visose, tai bent uteniškių ir vilniškių tarmėse)¹⁹.

Kaip daugelyje ankstesnių dialektologinių darbų, taip ir šiame šiaurės žemaičių ir pietų žemaičių varniškių prozodija aprašyta gana sąlygiškai. Kaip ir anksčiau, šalutiniai kirčiai čia dažnai žymimi beveik visuose tokių žodžių, kaip *ž'òbòrīs* „žiburys“ (Laūkuva), *nèpàmèstà* skiemenyse, teigiama, kad nukeltinius kirčius turį visi ilgieji pokirtiniai skiemenys ir t. t. Atrodo, šiaurės žemaičių (beveik visų) kirčiavimą, laikantis tradicinių kirčio atitraukimo ir nukėlimo terminų, galima aprašyti tiksliau ir paprasčiau. Taigi pagrindinis kirtis šiaurės žemaičiuose atitraukiamas iš cirkum-

¹⁸ *Žг. К. Явнис, Дialeктологические особенности литовского языка в Россиенском уезде. — Памятная книжка Ковенской губернии на 1893 г., Отдел IV, 121 ir recenzuojamosios knygos p. 116.*

¹⁹ Panašūs, nors geriau motyvuoti yra atstatymai *cigarėtas* (p. 220), *nėrvos* (p. 215) vietoj Tirkšlių šnektos *cėgarėc* „cigaretė“, *niervas* „nervai“: jų *ie* savo kilme negali būti tapatus tarmės *ie* = lk. *é* (veikiausiai čia turime tiesioginį rusų kirčiuoto *e* atitikmenį).

fleksinių ir trumpųjų galinių skiemenų į pirmąjį²⁰ (net proklitika), pvz.: *lėps* „lips“ → *pālėps* → *pāsīlėps* → *nėpasīlėps* → *nėbīpasīlėps* ir *šāuks* „šauks“ → *pāšāuks* → *pāsīšāuks* → *nėpasīšāuks* → *nėbīpasīšāuks*. Jei kirtis atitrauktas iš trumpojo balsio, priklausančio galūnei (t. y. „pirminės galūnės“), tris ir daugiau skiemenų turinčiuose žodžiuose būna trys kirčiai (a) – galiniame, priešpaskutiniame ir pirmajame skiemenyje, pvz., *rėštė* „rišti“ → *sūrėštė* → *nėsurėštė* ir *pīntė* „pinti“ → *sūpīntė* → *nėsupīntė*, jei iš ilgo skiemens ar iš trumpojo balsio, priklausančio ne galūnei (t. y. „antrinės galūnės“²¹), – du kirčiai (b) – galiniame ir pirmajame skiemenyje, pvz.: *gārā* „gerai“ → *nėgārā*, *gālvūo* „galvoje“ → *nė galvūo*, *dāputac* „deputatas“ → *nė dāputac*, *lāpsardāks* „ištižėlis“, *pāmēs* „pamės“ → *nėpāmēs* → *nėpasīmēs* → *nėbīpasīmēs*. Ilgas priešpaskutinis (dviskiemenių – pirmasis) skiemuo „a“ atveju tariamas su cirkumfleksine priegaide (kartais panašia į „vidurinę“), o pirmasis – su vad. „vidurine“ (kartais panašia į stumtinę²²), išskyrus, žinoma, negausias kringiškių šnektas, kuriose tas kirtis gali turėti dvejopas priegaides (plg. salantiškių *kāltūos vėnėis* „kaltos vinies“ ir *kāltūos mūotrėškas* „kaltos moters“); „b“ atveju „vidurinę priegaidę“ pirmasis skiemuo turi visada. Panašiai reikėtų patikslinti ir šalutinio-nukeltinio kirčio vartojimą. Visada jis būna tik paskutiniajame ilgajame skiemenyje – kiti šalutiniai kirčiai išsidėsto žodyje maždaug pagal chorėjo ritmą, pirmuoju laikant pagrindinį kirtį turintį skiemenį. Tačiau apie tuos kirčius ir jų priegaides jau yra rašyta²³. Čia reikėtų tik pabrėžti, kad vad. šalutinis-galūninis kirtis daugelyje žemaičių tarmių (greičiausiai visose tarmėse) vartojamas visose trumposiose galūnėse, kurios bendrinėje kalboje gali būti nekirčiuotos ir kirčiuotos (paprastai buvusiose akūtinėse), nežiūrint, ar jos yra turėjusios kirtį, ar ne²⁴, plg. vns. vard. *šārkā* : vns. gal. *šārka*, vns. vard. *kārvė* : vns. įn. *kārvė*, dgs. vard. *šārkas*, *kārvēs* : dgs. gal. *šārkās*, *kārvēs*, es. 1. 2 a. *plieši*:

²⁰ Į šaknį (kaip teigiama, pavyzdžiui, p. 37, 10 išn.) kirčio netraukia nė viena tarmė. Taip pat niekur kirtis nėra dalijamas „tarp šaknies ir galūnės“ (p. 38). Vienintelės pozicijos, į kurias gali persikelti kirtis, yra priešpaskutinis arba pirmasis žodžio skiemuo, nežiūrint, ar jis priklauso šakniai, ar priesagai, ar priešdėliui.

²¹ Terminai „pirminė“ ir „antrinė“ galūnė čia nebūtų tikslūs, nes ir „pirminės galūnės“, kurių balsis priklauso kamienui, šiuo atžvilgiu traktuojamos kaip antrinės (plg. būs. 1. 3 a. *pāmēs* → *pāsīmēs*, *pārnėš* → *nėpārnėš* ir kt.).

²² „Vidurinė priegaidė“ nėra fonologinė, nes jos egzistavimas visiškai priklauso nuo fonetinės pozicijos. Be to, Tirkšlių Lučkės, Laūkuvos ir kt. šnektose ji nėra „cirkumflekso prigimties“ (plg. p. 40): skiemenys su ja veikia primena trumpuosius ar net tvirtapradžius, o ne cirkumfleksinius skiemenis.

²³ Didžioji šiaurės žemaičių dalis turi iš esmės tokią pat nukeltinių kirčių sistemą, kaip aprašyta straipsnyje „Mažeikių (šiaurės vidurio dounininkų) pokirtinių skiemenų priegaidės“ (žr. Kalbotyra, XIV, 1966, 57–71), tik laužtinė priegaidė jame žymima netiksliai: jos nebūna (atrodo, visoje šiaurės žemaičių tarmėje) ne tik prieš tolesnį akūtą, bet ir prieš bet kokį šalutinį kirtį. Taigi reikia kirčiuoti *būobā* „boba“, *šāltās* „(dgs. gal.) šaltas“, *pāč’ūžā* „slidė“, *spjāudīms* „spiaudymas“, *mūsūosēs*, o ne *būobā*, *šāltās*, *pāč’ūžā*, *spjāudīms*, *mūsūosēs*, kaip padaryta tamė straipsnyje. Cirkumfleksas tais atvejais yra trumpesnis ir tvirtagališkesnis, panašesnis į bendrinės kalbos cirkumfleksą.

²⁴ Pastebėtas visoje Mažeikių tarmėje ir dar šiose žemaičių tarmės vietose: Darbėnai, Endriėjavas, Kařtena, Kringà, Kuliaĩ, Mósėdis, Palangà, Plūngė, Salantaĩ, Skuōdas, Veiviržėnai (kringiškiei), Gadūnāvas, Klýkoliai, Laūksoda, Nevarėnai, Papilė, Plāteliai, Telšiaĩ, Žarėnai (telšiškiai), Batakiaĩ, Krāžiai, Laūkuva, Pāvandenė, Skaudvilė, Šāukėnai, Švėkšna, Tauragė, Vainūtas, Vařniai (pietų žemaičiai), net vakarų aukštaičiuose apie Vādžgirį ir (filol. m. kand. A. Piročkino liudijimu) Jūrbarką.

žinomą L. Blumfildo tezę, kad iš izoglosų negalima spręsti nei kur, nei kada yra prasidėjęs kalbinis pakitimas²⁷.

Atrodo, reikėtų atsisakyti seno, bet niekieno neįrodyto ir neįrodomo teiginio, kad šiaurės žemaičių galūninis *-o* negalys būti kilęs iš **-ū* (akūtinio ar nekirčiuoto cirkumfleksinio). Pavyzdžio, kuris turėtų aiškų *-u* < **-ū* nėra nė vieno, o tokios formos, kaip *sūno* „sūnų“, *turieto* „turėtų“ (plg. *aki* „akį“) aiškiai rodo, kad ilgųjų *u-* ir *i-* tipo balsių raida nėra buvusi visai analogiška. Atsisakę tos „aksiomos“, įvardį *tò* galėtume kildinti iš **tū* (plg. p. 298), dviskaitos vardininko galininko galūnę (*sūn*)-*o* – iš **(sūn)-ū* ir, gal būt, lengviau būtų paaiškinti, kodėl daiktavardžių *u-*-kamienės daugiskaitos formos žemaičiuose yra išstumtos *a*-kamienių. Taip pat nereikėtų manyti, kad pagrindinio kirčio akūtas žemaičiuose gali būti atsiradęs tik iš senovinio akūto ar trumpųjų balsių kirčio (balsio ir sonanto junginyje, susidariusiame, išnykus trumpajai galūnei), ir, remiantis tuo, Lučkės ir Viešniū šnektų **áns* (*óns* resp. *úns*) „jis“ laikyti „šakininių“ **ànas* (= lk. **ānas*) tipo formų liekana (p. 308). Iš tikrųjų priegaidė čia nieko nerodo, nes šiaurės žemaičių akūtas, kaip silpnasis (nežymėtasis) priegaidžių opozicijos narys, yra gana būdingas izoliuotai pavartojamiems enklitiniam ir proklitiniam kalbos elementams (plg. tokį gadūnaviškių pokalbį: – *a pārnešē tōn brēzgēla?* – *pār* | – *a pagērdē tōn ārkli?* – *pā*). Be to, nesuprantama, kaip „šakininio“ kirčiavimo vardininkai galėjo išlikti greta kitų galūninio kirčiavimo formų.

Nemaža žodžio galo ir pradžios pakitimų knygoje bandoma aiškinti tam tikrų pozicinių žodžio formų apibendrinimu visiems jų vartojimo atvejams. Pavyzdžiui, čia tvirtinama, kad *j*, *v* pridėjimas prieš *ie*, *uo* ar kitus garsus (p. 188 tt.) ir *v* numetimas analogiškais atvejais (p. 177 t.) esą apibendrinti iš intervokalinės pozicijos, šiaurės žemaičių proklitikų *i(r)*, *iš*, *su*, *tik už* ir kt. aukštutiniai balsiai – iš pozicijos prieš aukštutinius balsius (p. 63), tam tikri žodžiai be galinių *-r*, *-l* ir kt. (pvz., *dá* „dar“, *i* „yra“, *vē* „vėl“ ir pan.) – iš pozicijų prieš *r-*, *l-* (p. 182 t.) ir kt. Autoriui tie aiškinimai atrodo tiek įtikinami, kad vietomis jais bandoma aiškinti kitus, sudėtingesnius fonetinius reiškinius (pvz., p. 63). Ir vis dėlto jais patikėti nelengva, nes negalima suprasti, kaip retesnės pozicinės žodžių formos galėjo išstumti žymiai dažnesnes. Juk žemaičių aukštutiniai balsiai pradiuose skiemenyse yra neabejotinai retesni už drauge paimtus vidutinius ir žemutinius balsius, *dár* ir kiti tos rūšies žodžiai dažniau turėjo atsidurti ne prieš *r-*, o prieš kokį nors kitą garsą ir t.t. Esant tokiai padėčiai, tarmės greičiau turėjo apibendrinti ne dabar vartojamas, o kaip tik priešingas formas (sakysim, šiaurės žemaičiai dabar turėtų visais atvejais sakyti **e(r)*, **eš*, **sə*, **ož* ir pan). Be to, žemaičių *i(r)*, *iš*, *su* tipo proklitikų aiškinimu, randamu knygoje, sunku patikėti dar ir todėl, kad dabartiniais duomenimis balsių asimiliacija paprastai neperžengia ne tik žodžių, bet ir sudurtinių žodžių dėmenų sandūros, plg. Mažeikių tarmės *sēlkjēdis* „silkių mėgėjas“, *šōnsūdis* ir kt. Lučkės tarmės proklitikas *jē* „jeigu“ niekaip negali būti apibendrintas iš pozicijos prieš aukštutinius balsius (p. 437), nes toje tarmėje *ie* yra virtęs tik kirčiuoto pailginto lk. *e* atitinkmuo.

Kartais nepakankamai svarūs argumentai nurodomi ir kritikuojant kitų kalbininkų teiginius. Sakysim, knygoje (p. 362 t.) tvirtinama, kad tariamosios nuosakos 1 a. formantas *-čia* nesąs iš *-čiau*, nes tada jo sangražinė forma turinti būti ne *-čios(i)*, bet **-čias(i)* (p. 364), ir kad panevėžiškių lytis *pəl̥s* „peles“ rodanti, jog jų galinis *-ò* esąs kilęs iš *a*, o ne iš *ō* (taigi *pel̥s* → *pel̥às* → *pəl̥s*) (p. 33). Čia (kaip ir kai kuriose kitose knygos vietose) išleidžiama iš akių morfologinė ir fonologinė sistema, kurioje yra vykę nagrinėjamieji pakitimai. Kadangi egzistuoja morfologinė kaita tarp *-a/à*, vartojamo prieš pauzę ar kitą žodį, ir *-o/ -ó*, vartojamo prieš priaugusį enklitiką (pvz., *gerà* : *geróji*, *dirbata* : *dirbatos*), greta naujai atsiradusio *a* čia ne tik galėjo, bet ir tu-

²⁷ „An isogloss tells us only that there has occurred somewhere and at some time a sound change, an analogic-semantic change or a cultural loan, but the isogloss does not tell us where or when this change occurred“ (L. Bloomfield, *Language*, London, 1935, 480).

rėjo susiformuoti sangražinės lytys su *-čios(i)*²⁸. Visai neaišku, kaip panevėžiškių *e* po *l* galėjo virsti į *a*, jeigu tokio balsio pagal knygoje kritikuojamą hipotezę²⁹ tos tarmės žodžio gale (gal ir kitose pozicijose) nebuvo: užpakalėdamas vidutinio pakilimo *ě* veikiau turėjo virsti to paties pakilimo užpakaliniu balsiu *ǫ*. Ką *ě* virtimas į *ǫ* nėra neįmanomas, rodo tokie rusų kalbos pavyzdžiai, kaip *далёкая, полёт, ёж* ir kt.

Ir dar viena, paskutinė pastaba. Knygoje (p. 28) kartojama sena, bet konkrečiais tyrimais beveik nepagrįsta tezė, kad izoliuotos (salų) tarmės esančios archaiškesnės už neizoliuotas (kontinentines). Ta tezė yra atsiradus, matyt, todėl, kad salų tarmėse yra išlikę senieji postpoziciniai vietininkai ir kitų morfologinių lyčių, išnykusių lietuvių kalbos kontinente (pagrindinėje teritorijoje). Bet užtenka bent šiek tiek susipažinti su lietuviškųjų Baltarusijos salelių kalba, kad pastebėtume visai priešingą dalyką: labiausiai tas tarmes nuo kontinentinių skiria ne archaizmai, o įvairiausios sintaksės, leksikos, fonetikos ir net morfologijos inovacijos, kurių čia tiesiog knibždėte knibžda (plg. aibes naujų konstrukcijų, žodžių, jų darybos tipų – tiesa, atėjusių iš kitų kalbų, bet vis dėlto naujų³⁰). Net išlikusios senoviškos formos čia ne visada yra išlaikiusios senovinę vartoseną (plg. Gervėčių šnektos *bóba kláusæ dziediek* = lk. *boba klausia pas diedą*, t.y. boba klausia senį). Taigi būtų daug teisingiau kalbėti ne apie salų kalbos archaiškumą apskritai, o apie tai, kad salose yra išlikę archaizmų ir atsiradę inovacijų, nežinomų kalbos kontinento tarmėse. Tokia pažiūra ne tik nesumažintų salų mokslinės reikšmės, bet ją dargi padidintų, nes kaip archaizmai yra vertingi kalbos istorijai, taip inovacijos duoda puikiausios medžiagos kalbos raidos tendencijų ir jos kontaktų su kitomis kalbomis tyrimui. Be to, ir inovacijos, nuėjusios salose kita kryptimi negu kontinente, gali padėti ankstesnių kalbos raidos etapų rekonstrukcijai.

Šias trumpas, nesistemingas pastabas apie vertingą Z. Zinkevičiaus knygą norėtusi baigti pageidavimu, kad apie šį darbą kritinius straipsnius, recenzijas ir pastabas rašytų kuo daugiau įvairių tarmių ir įvairių kalbos mokslo sričių specialistų.

A. Girdenis

Ю. В. Откупщиков, *Из истории индоевропейского словообразования*, Ленинград, 1967, 321 p.

Indoeuropiečių žodžių daryba – nemaža tirta sritis, ir tyrinėtojai čia su dideliu vargu prisieina skverbtis pro įvairių hipotezių ir spėjimų tinklą. Vis dėlto J. V. Otkupščikovo knyga „Iš indoeuropiečių žodžių darybos istorijos“ yra originalus darbas. Originalumas pasireiškia ne tik įdomia knygos sandara, bet ir savitu nagrinėjamų klausimų iškelimu ir sprendimu, ne vienu gražiai argumentuotu teiginiu ir etimologija. Tyrinėdamas J. V. Otkupščikovas nuosekliai taiko sistemiškumo principą, stengiasi nustatyti tiriamų reiškinių santykinę chronologiją, daugeliu atvejų pagrįstai kritiškai žiūri į ankstesnius tyrinėjimus, aiškiai ir preciziškai dėsto mintis. Būdinga šios recenzuo-

²⁸ Apie tai kalbama ir kritikuojamame straipsnyje (žr. J. Kazlauskas, *Iš optatyvo istorijos*, – LKK, IV, 84).

²⁹ И. Казлаускас, *К развитию общепалтийской системы гласных*, – *Вопросы языкознания*, 1962, № 4, 20–24.

³⁰ Plg. dar veiksmazodžio veikslą, tose tarmėse perėjusį iš pusiau leksinės kategorijos į gramatinę (apie tai žr. А. Непокупный, *Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений*, Киев, 1964, 42–45. Iš tos knygos čia paimtas terminas „kalbos kontinentas“, priešpastatomas „kalbos salai“).

būs. 1. 2 a. *plieši*, bendr. *sušaudīte*: dal. *sušaudītē* ir t.t.²⁵. Toki galūninį kirtį turi ir šauksmininko formos *kēlmē, vēlnē, vīrē* (= lk. **kelmē, *velnē, vyrē*, o ne *kelme, velne, vyre*), taigi nuo bendrinės kalbos jos skiriasi ne metatonija, o kirčio vieta.

Abejonių kelia ir kai kurios diachroninės faktų interpretacijos – ypač todėl, kad įvairūs fonetiniai ar morfologiniai pakitimai šioje knygoje neretai nagrinėjami gana abstrakčiai ir izoliuotai, beveik neatsižvelgiant į jų santykinę chronologiją ir vietą dabartinėje ar senovinėje nagrinėjamųjų tarmių sistemoje. Sakysim, šiaurės žemaičių veiksmazodžių daugiskaitos antrojo asmens galūnė *-ēt* (ir dviskaitos *-ētāu*) laikoma *i*-kamiene (p. 329, 360 ir kt., pvz.: *ēisēt* „eisite“, *ēiket* „eikite“, *stūovēt* „stovite“, net *dain’ōujēt* „dainuojate“, *jūojēt* „jojate“), visai neatsižvelgiant į tai, kad: a) nekirčiuotuose vidiniuose skiemenyse šiaurės žemaičių *ē* ir *e* (tiek iš *e*, tiek iš *'a*) yra visiškai sumišę (plg. p. 58–59), b) ta galūnė šiaurėje yra redukuota, o redukuotų balsių posistemyje balsio *e* nėra, c) paradigmoje ji vartojama greta *ja*-kampių galūnių (pvz., dgs. 1 a. *ēisēm* „eisime“, *ēikām* „eikime“, *stūovēm* „stovime“, *dain’ōujām* „dainuojame“, *jūojām* „jojame“) ir d) žemaičių šnektose, kuriose *ē* su *e* žodžio viduryje nėra sutapę ir kur nėra galūnių redukcijos, ta galūnė tariama *-et* (plg. Laūkuvos tarmės *dūset* „duosite“, *dūket* „duokit“ ir kt.²⁶). Kadangi knygoje (pvz., p. 204, 223, 371–373 ir kt.) neiškios tarmių lytys dažniausiai interpretuojamos pagal tokias tarmes, kur jos yra aiškios, nuoseklumas reikalautų ir tą galūnę, atsižvelgiant į pietų žemaičių duomenis, laikyti *ja*-kamiene. Vargu ar dvejopos atitrauktinio kirčio priegaidės, užfiksuotos apie Sālantus ir kt. (pvz., *vēinūos dēinūos* „vienos dienos“), gali rodyti, jog ten kirtis esąs atitrauktas anksčiau, negu kitose žemaičių šnektose (p. 40), nes negalima įrodyti, kad nekirčiuotų skiemenų priegaidės yra nykusios visur vienu metu. Kalbiniai pakitimai plinta skirtingu greičiu, todėl dabartinė atitrauktinio kirčio priegaidžių skyrimo ir neskyrimo izofona galėjo susidaryti, jeigu kirčio atitraukimo ir nekirčiuotų priegaidžių nykimo bangos būtų pradėjusios plisti iš įvairiausių vietų. Pavyzdžiui, galima įsivaizduoti tokius skirtingus tų kitimų atsiradimo ir plitimo variantus, kurių rezultatai būtų tie patys: a) kirčio atitraukimas prasidėjo pietuose, – nekirčiuotų skiemenų priegaidžių nykimo banga, anksčiau prasidėjęs pietuose, vėliau atsiliko nuo kirčio atitraukimo; b) kirčio atitraukimas įvyko visur vienu metu – priegaidžių nykimas prasidėjo pietuose prieš atitraukimą, baigėsi šiaurės vakaruose po atitraukimo; c) kirčio atitraukimas plito iš šiaurės vakarų – priegaidžių nykimas prasidėjo pietuose arba, prasidėjęs kiek vėliau šiaurėje, pralenkė kirčio atitraukimą; d) priegaidžių nykimas plito iš pietų – kirčio atitraukimas prasidėjo šiaurės vakaruose arba, kiek vėliau prasidėjęs pietuose, pralenkė priegaidžių nykimą; e) priegaidžių nykimas plito iš šiaurės vakarų – kirčio atitraukimas, kiek anksčiau prasidėjęs šiaurės vakaruose, atsiliko nuo priegaidžių nykimo. Taigi net ir nepriėmus paties Z. Zinkevičiaus labai atsargiai suformuluoto, bet, atrodo, visai teisingo spėjimo, kad šiaurės vakarų žemaičių skirtingos atitrauktinio kirčio priegaidės galinčios būti vėlesnio morfologinio apibendrinimo rezultatas, negalima įrodyti ir net spėti, kad žemaičių kirčio atitraukimas (ir kiti fonetiniai pakitimai, – pvz., trumpųjų *i, u* plėtėjimas ir kt.) esąs plitęs iš šiaurės ar šiaurės vakarų. Šis ir kiti panašūs pavyzdžiai gražiai patvirtina

²⁵ Dalis šiaurės žemaičių (pvz., Ylakių, Pikelių, Ukrainų, Tirkšlių šnektos) tą kirtį turi tokiose sangražinėse veiksmazodžių galūnėse, kaip es. 1. 3 a. *lāužās* „laužiasi“ (plg. *nēšās* „nešasi“ → *nēnēšās*), būs. 1. 3 a. *lāušēs* „laušis“ (plg. *pīksēs* „pyksis“ → *nēpīksēs* → *nēbipīksēs*), liep. n. 2 a. *lāušķēs* „laužkis“ (plg. *pīķēs* „pykis“ → *nēpīķēs* → *nēbipīķēs*). Taigi p. 45 nurodytos formos turi ne išlikusį trumpumą, o „galūninį“ kirtį (jos rašytinos *sōkās, knēsās, sōksēs, knēsēs, mōškēs*).

²⁶ Tos formos žemaičiuose žinomos nuo seniausių laikų (plg. J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., V., 1967, 90 ir kt. arba tokias 1753 (1759) m. „Žiwato“ formas, kaip *norete* 97,14, *turete* 99,10, *bufete* 109, 17, *dufete* 111,5, *Pafakikiete* 112,19, *dukiete* 246,16 ir t.t.).